

بررسی اثر امواج مایکروویو نشت یافته از اجاق مایکروفر بر سلول های مغز استخوان موش صحرایی نر بالغ و نابالغ

غلامعلی جلودار^{۱*}، سعید نظیفی^۲، ابراهیم عادلیان^۳

- ۱- دانشیار بخش فیزیولوژی، گروه علوم پایه، دانشگاه شیراز
- ۲- استاد بخش کلینیکال پاتولوژی، گروه علوم درمانگاهی، دانشگاه شیراز
- ۳- دانش آموخته دانشکده دامپزشکی، دانشگاه شیراز

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۲/۲

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۷/۲۵

چکیده

مقدمه: گسترش بیماری های خونی و افزایش استفاده از امواج مایکروویو در سیستم های مختلف، احتمال مرتبط بودن آنها را مطرح نموده است، سن فرد در زمان مواجه شدن با این امواج نیز می تواند بر میزان اثرات نقش مهمی داشته باشد، لذا این تحقیق به منظور بررسی تأثیر امواج نشت یافته از اجاق مایکروفر بر سلول های مغز استخوان در حیوان بالغ و نابالغ انجام گردید.

روش بررسی: ۱۴ موش صحرایی نر بالغ و ۱۴ موش صحرایی نر نابالغ به طور تصادفی به چهار گروه (کنترل و آزمایش) تقسیم شدند، گروه های آزمایش روزانه سه نوبت و هر بار سی دقیقه به مدت دو ماه مجاور دستگاه مایکروفر قرار گرفتند. در پایان، نمونه های مغز استخوان، از استخوان ران موشها گرفته شد و پس از رنگ آمیزی، مورفولوژی و تعداد سلول ها در رده های مختلف مورد بررسی قرار گرفت.

نتایج: امواج بر مورفولوژی سلول ها در دو گروه اثر قابل مشاهده ای نداشت. در گروه آزمایش نابالغ، سلول های روبریسیت بازوفیلی، روبریسیت پلی کروماتوفیلی، متاروبریسیت و کل سلول های رده اریترئیدی کاهش یافتند ($P < 0.05$)، در حالی که سلول های متمیلوسیت، باندنوتروفیلی، کل سلول های رده میلوئید، سلول های در حال تقسیم میتوزی و کل سلول های سایر رده ها و در نهایت نسبت میلوئید به اریترئید (M/E) افزایش یافت ($P < 0.05$). در گروه بالغ آزمایش، سلول های متاروبریسیت و میلووسیت کاهش ($P < 0.05$)، ولی سلول های در حال تقسیم میتوزی و کل سلول های سایر رده ها افزایش یافت ($P < 0.05$).

نتیجه گیری: امواج نشت یافته از مایکروفر بر مورفولوژی سلول های مغز استخوان اثر قابل مشاهده ای نداشته ولی تعداد آنها را تحت تأثیر قرار داده که میزان این اثرات در گروه نابالغ شدیدتر بود.

واژه های کلیدی: امواج مایکروویو- مغز استخوان- دستگاه مایکروفر- موش صحرایی

مقدمه

پس از کشف امواج با فرکانس بالا و به کارگیری آنها در صنایع مختلف، همواره اثرات سوء آنها در سلول‌های زنده مورد توجه بوده است. امواج مایکروویو به دلیل توانایی بالایی که در نفوذ به اجرام دارد و نیز به دلیل ایجاد حرارت و سرعت عمل قابل توجه شان بسیار مورد توجه قرار گرفته اند. امروزه استفاده‌های زیادی از این امواج در صنایع غذایی می‌شود، مانند ذوب کردن گوشت و سایر مواد غذایی منجمد، غیرفعال کردن آنزیم‌های میوه‌ها و سبزیجات در کارخانه‌ها و منازل، پاستوریزاسیون ملایم نان به منظور از بین بردن قارچ‌ها و مخمرها، پاستوریزاسیون غذاهایی مانند ترشیجات که اسیدیته بالایی دارند (۱). به کارگیری وسیع این امواج در سیستم‌های مخابراتی، رادارها و پخت و پز در دهه‌های اخیر توجه محققین را به بررسی اثرات جانبی امواج مایکروویو معطوف نموده است. مغز قرمز استخوان و سلولهای خونی از بافت‌های فعال بدن می‌باشند که به طور مداوم در حال تقسیم هستند و بیش‌تر از بافت‌های دیگر در معرض آسیب‌های بیولوژیک ناشی از امواج مایکروویو می‌باشند. مطالعه‌ای که توسط Cleary و همکاران بر روی نمونه‌های خون صورت گرفت، نشان داد که امواج مایکروویو به واسطه داشتن اثرات حرارتی باعث متوقف شدن روند تکثیر سلولی در لنفوسیت‌های نوع T می‌شود (۲). همچنین تحقیقاتی که توسط Busljeta و همکاران بر روی اسلایدهای تهیه شده از مغز استخوان صورت گرفت، نشان داد که امواج مایکروویو با فرکانس ۲۴۵۰ مگاهرتز با تحت تأثیر قرار دادن بافت قرمز استخوان، باعث افزایش تعداد اریتروسیت‌ها، هموگلوبین و هماتوکریت در جریان خون محیطی می‌شوند (۳). D'Andrea و همکاران نیز تأثیر امواج مایکروویو با طول موج ۲۴۵۰ مگاهرتز را بر موش‌های صحرایی نر بالغ ارزیابی کردند و نهایتاً تغییرات جزئی در تعداد گلبول‌های سفید و قرمز موش‌ها مشاهده نمودند (۴). در تحقیق دیگری قرار دادن نمونه‌های خون در معرض امواج مایکروویو با فرکانس ۲۴۵۰ مگاهرتز به مدت ۱۲۰ تا ۱۳۰ دقیقه سبب افزایش آسیب‌های کروموزومی از نوع اسانتریک و دی‌سانتریک در لنفوسیت‌ها گردید (۵). با افزایش اختلالات خونی از یک سو و از سوی دیگر

گسترش حضور میدین مغناطیسی در زندگی انسان، امکان ارتباط آنها مطرح گردید.

با توجه به این که در هیچ یک از گزارشات، اثر امواج نشستی از اجاق مایکروفر آن هم در شرایط معمول مصارف خانگی بررسی نشده است، در پژوهش حاضر اثر امواج نشستی از اجاق مایکروفر (امواج مایکروویو با فرکانس ۲۴۵۰ مگاهرتز) با توجه به استفاده از این دستگاه در این مصارف در فاصله ۵۰-۳۰ سانتی متری، بر فاکتورهای خونی و مغز استخوان در یک الگوی حیوانی بالغ و نابالغ بررسی شد.

روش بررسی

این مطالعه به صورت تجربی بر روی ۲۸ موش صحرایی نر بالغ و نابالغ انجام گردید. ابتدا میزان نشت امواج از اجاق مایکروویو ($\mu w/cm^2$) توسط بخش کنترل کیفیت صنعت لامپ‌های مایکروویو شرکت صنایع الکترونیک، با استفاده از دستگاه اندازه‌گیری نشت امواج RF (مدل HI-1600- SURVEY METER که میزان نشت امواج را در طول موج‌های بین ۹۱۵ تا ۲۴۵۰ مگاهرتز اندازه‌گیری می‌کند) در دو ارتفاع صفر و پنج سانتی متری از سطح میز و در سه نقطه سمت راست، وسط و سمت چپ دستگاه اندازه‌گیری شد.

پس از تهیه موش‌ها از مرکز حیوانات آزمایشگاهی دانشکده پزشکی (نژاد Sprague Dawley) به منظور عادت کردن به محیط به مدت یک هفته در شرایط نگهداری جدید قرار گرفته، آب و غذا به صورت آزاد در اختیار آنها قرار داده شد و میزان نور اتاق به صورت ۱۲ ساعت تاریکی و ۱۲ ساعت روشنایی تنظیم گردید. سپس موش‌های هر گروه سنی به صورت اتفاقی به دو گروه کنترل و آزمایش (۷ موش در هر گروه) تقسیم شدند. در این مطالعه نابالغین با سن حدود ۳ تا ۴ هفته (با وزن ۸۰ گرم) و بالغین حدود ۸ تا ۹ هفته (با وزن ۱۸۰-۱۶۰ گرم) در نظر گرفته شدند. گروه‌های آزمایش برای مدت دو ماه در قفسه در مجاورت امواج مایکروویو با فرکانس ۲۴۵۰ مگاهرتز به فاصله ۳۰ سانتی متری (که تا فاصله ۵۰ سانتی متری آزادانه می‌توانستند حرکت کنند) روزانه ۳ مرتبه و هر نوبت ۳۰ دقیقه

نتایج

میزان نشت امواج در فواصل مختلف از دستگاه در جدول ۱ نشان داده شده است. همانگونه که در جدول ذکر شده است در اکثر موارد توان امواج خروجی در مقابل دستگاه و در فواصل نزدیک بیشتر از کناره‌ها و فاصله‌های دورتر می‌باشد. همچنین در ارتفاع ۵ سانتیمتری که تقریباً موازی سطح داخلی دستگاه می‌باشد حضور امواج بیشتر می‌باشد.

نتایج مربوط به اثر امواج مایکروویو بر درصد سلول‌های مغز استخوان موش صحرایی نر نابالغ و بالغ به ترتیب در جدول‌های ۲، ۳ و ۴ ارائه شده است. در این تحقیق، امواج مایکروویو اثر قابل مشاهده‌ای بر مورفولوژی سلول‌های مغز استخوان نداشته و تغییری در شکل ظاهری آنها ایجاد نکرده است.

اثر امواج مایکروویو بر رده‌های مختلف سلولی در مغز استخوان موش صحرایی نر نابالغ

همانگونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود میانگین درصد سلول‌های روبریسیت بازوفیلی در گروه نابالغ آزمایش $4/71 \pm 0/29$ می‌باشد که نسبت به میانگین درصد آنها در گروه نابالغ کنترل ($8 \pm 0/44$) کاهش یافته، که این اختلاف از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد. میانگین درصد سلول‌های روبریسیت پلی کروماتوفیلی در گروه نابالغ آزمایش $18/57 \pm 0/72$ می‌باشد که نسبت به میانگین درصد آنها در گروه نابالغ کنترل ($24/14 \pm 0/40$) کاهش یافته، که این کاهش از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد.

میانگین درصد سلول‌های متاروبریسیت در گروه نابالغ آزمایش $5/57 \pm 0/57$ می‌باشد که نسبت به میانگین درصد آنها در گروه کنترل ($7/29 \pm 0/36$) کاهش یافته که این اختلاف از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد. سایر سلول‌های رده اریترئوئید مانند روبریلاست، پروروبریسیت در گروه نابالغ آزمایش نسبت به گروه کنترل کاهش جزئی داشته و این اختلاف از نظر آماری معنی‌دار نمی‌باشد. میانگین کل سلول‌های رده اریترئوئید در گروه نابالغ آزمایش $30 \pm 0/38$ درصد می‌باشد که نسبت به میانگین درصد آنها در گروه کنترل ($40/86 \pm 0/14$) کاهش یافته که این اختلاف از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد (جدول ۲).

قرار داده شدند. به این ترتیب موش‌های گروه آزمایش یک ساعت و نیم در شبانه‌روز با امواج مایکروویو مواجه بودند و به منظور ایجاد شرایط یکسان، موش‌های گروه کنترل نیز هم‌زمان از اتاق نگهداری خارج و در محیط آزمایشگاه با شرایط مساوی با گروه آزمایش قرار می‌گرفتند.

پس از پایان دو ماه دوره آزمایش، موش‌ها با اثر بی‌هوش و با خون‌گیری از قلب کشته شدند. استخوان ران را جدا کرده و پس از شکستن توسط سوزن اقدام به نمونه‌گیری از مغز استخوان شد. مغز استخوان گرفته شده، سریعاً بر روی لام شیشه‌ای قرار گرفت و گسترش تهیه شد. گسترش‌های تهیه شده در معرض هوا خشک شده و مشخصات حیوان بر روی آن ثبت گردید. از هر موش صحرایی بیش از سه نمونه گسترش مغز استخوان تهیه شد. گسترش‌های آماده شده در اسرع وقت به روش گیمسا رنگ‌آمیزی گردیدند. در این روش رنگ‌آمیزی، اسلاید را به مدت ۵ دقیقه در الکل ثابت کرده، سپس ۲۰ دقیقه در رنگ گیمسا قرار داده و در نهایت با آب شسته می‌شد. گسترش‌های رنگ‌آمیزی شده مغز استخوان توسط میکروسکوپ نوری و با بزرگنمایی ۱۰۰ به همراه روغن مورد مطالعه قرار می‌گرفتند. شمارش نسبی بر روی پانصد سلول مغز استخوان انجام گرفته و نسبت رده میلوئید به اریترئوئید در هر دو گروه کنترل و آزمایش مشخص گردید. سلول‌های رده اریترئوئید (روبریلاست، پروروبریسیت، روبریسیت بازوفیلیک، روبریسیت پلی کروماتوفیلیک و متاروبریسیت) و سلول‌های رده میلوئید (میلوبلاست، پرومیوسیت، میلوسیت، متامیلوسیت، باند نوتروفیلی، باند ائوزینوفیلی، باند بازوفیلی، نوتروفیل، ائوزینوفیل و بازوفیل) و سایر سلول‌ها (سلول در حال تقسیم میتوزی، مگاکاریوسیت، سلول پلازما، ماکروفاژ، مونوسیت، سلول دژنره، سلول طبقه‌بندی نشده و لنفوسیت) مورد شمارش قرار گرفتند و پس از تعیین درصد سلول‌های هر رده نسبت میلوئید به اریترئوئید (M/E) نیز مشخص شد.

میانگین‌ها برای نتایج مربوط به سلول‌های خون‌ساز مغز استخوان محاسبه شده و با استفاده از تست‌های آماری تی تست مورد بررسی قرار گرفته‌اند و مقادیر P کمتر از ۰/۰۵ از نظر آماری معنی‌دار در نظر گرفته شد.

نوتروفیل در گروه نابالغ آزمایش $23/57 \pm 0/49$ می باشد که نسبت به میانگین درصد آن ها در گروه کنترل ($19/14 \pm 0/26$) افزایش یافته که این اختلاف نیز از نظر آماری معنی دار می باشد (جدول ۲).

از سلول های رده میلوئید مغز استخوان، میانگین درصد سلول های متامیلوسیت در گروه نابالغ آزمایش $15/14 \pm 0/51$ می باشد که نسبت به میانگین درصد آنها در گروه کنترل ($13/57 \pm 0/37$) افزایش یافته که این افزایش از نظر آماری معنی دار می باشد (جدول ۲). میانگین درصد سلول های باند

جدول ۱: میزان نشت امواج میکروویو (mw/cm^2) از اجاق میکروفر در سه نقطه مقابل دستگاه

فاصله	چگالی توان سمت چپ (mw/cm^2)		چگالی توان وسط (mw/cm^2)		چگالی توان سمت راست (mw/cm^2)	
	ارتفاع ۵cm	ارتفاع صفر	ارتفاع ۵cm	ارتفاع صفر	ارتفاع ۵cm	ارتفاع صفر
۳۰	۲۴	۱۶/۵	۵۷/۵	۵۵	۴۰	۱۵
۴۰	۲۰	۶/۵	۳۰	۳۵	۳۷/۵	۳۵
۵۰	۱۰	۱۸	۴۵	۲۰	۳۰	۱۶

جدول ۲: میانگین ($\pm SEM$) و درصد سلول های رده اریترئوئید، میلوئید و سایر رده های سلولی در موش صحرایی نر نابالغ ($n=14$)

رده سلولی	سلولهای مغز استخوان	گروه کنترل ($n=7$)	گروه آزمایش ($n=7$)	میزان P
رده اریترئوئیدی (%)	روبریبلاست	$0/43 \pm 0/2$	$0/29 \pm 0/18$	$0/689$
	پروروبریسیت	$1 \pm 0/21$	$0/86 \pm 0/14$	$0/604$
	روبریسیت بازوفیلی	$8 \pm 0/44$	$4/71 \pm 0/29$	$0/002$
	روبروسیت پلی کروماتوفیلی	$24/14 \pm 0/40$	$18/57 \pm 0/72$	$0/001$
	متاروبروسیت	$7/29 \pm 0/36$	$5/57 \pm 0/57$	$0/035$
	کل سلولهای رده اریترئوئیدی	$40/86 \pm 0/14$	$30 \pm 0/38$	$0/001$
رده میلوئیدی (%)	میلوبلاست	$0/14 \pm 0/14$	$0/43 \pm 0/20$	$0/356$
	پرومیوسیت	$0/86 \pm 0/26$	$1/29 \pm 0/18$	$0/356$
	میوسیت	$8/29 \pm 0/29$	$9/14 \pm 0/26$	$0/017$
	متامیلوسیت	$13/57 \pm 0/37$	$15/14 \pm 0/51$	$0/005$
	باند نوتروفیل	$19/14 \pm 0/26$	$23/57 \pm 0/49$	$0/001$
	نوتروفیل	$5/29 \pm 0/36$	$5/86 \pm 0/26$	$0/140$
	باند ائوزینوفیل	$0/86 \pm 0/14$	$1/14 \pm 0/14$	$0/172$
	ائوزینوفیل	$1 \pm 0/21$	$1 \pm 0/21$	$1/00$
	باند بازوفیل	$0/0 \pm 0/0$	$0/14 \pm 0/14$	$0/356$
	بازوفیل	$0/43 \pm 0/20$	$0/29 \pm 0/18$	$0/604$
	کل سلولهای رده میلوئیدی	$49/57 \pm 0/37$	$58 \pm 1/23$	$0/001$
سایر رده های سلولی (%)	لنفوسیت	$4/71 \pm 0/18$	$4/86 \pm 0/34$	$0/522$
	پلازما سل	$0/57 \pm 0/20$	$1 \pm 0/22$	$0/356$
	منوسیت	$1/14 \pm 0/14$	$1/43 \pm 0/20$	$0/356$
	ماکروفاژ	$0/14 \pm 0/14$	$0/43 \pm 0/20$	$0/172$
	سلول در حال تقسیم	$0/71 \pm 0/18$	$1/29 \pm 0/18$	$0/03$
	مگاکاریوسیت	$0/57 \pm 0/20$	$0/71 \pm 0/29$	$0/172$
	سلول طبقه بندی نشده	$0/86 \pm 0/14$	$1/14 \pm 0/14$	$0/172$
	سلولهای دژنره	$0/86 \pm 0/14$	$1/14 \pm 0/14$	$0/172$
	کل سلولهای سایر رده ها	$9/57 \pm 0/37$	12 ± 1	$0/55$

سایر سلول‌های رده میلوئید مانند میلوبلاست، پرومیلوسیت، میلوپوسیت، نوتروفیل و سایر باندها در گروه نابالغ آزمایش نسبت به گروه کنترل افزایش جزئی داشته که این اختلاف از نظر آماری معنی‌دار نمی‌باشد.

کل سلول‌های رده میلوئید در گروه نابالغ آزمایش $58 \pm 1/23$ درصد می‌باشد که نسبت به میانگین درصد آنها در گروه کنترل ($49/57 \pm 0/37$) از نظر آماری افزایش معنی‌داری یافته است (جدول ۲).

میانگین درصد سلول‌های در حال تقسیم میتوزی در گروه نابالغ آزمایش $1/29 \pm 0/18$ می‌باشد که نسبت به میانگین درصد آنها در گروه کنترل ($0/71 \pm 0/18$) افزایش یافته و این افزایش از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد (جدول ۲). سایر سلول‌ها مانند پلاسماسل، منوسیت، ماکروفاژ، مگاکاریوسیت، سلول

دژنره، سلول طبقه‌بندی نشده در گروه نابالغ آزمایش نسبت به گروه کنترل افزایش جزئی داشته‌اند که این افزایش از نظر آماری معنی‌دار نمی‌باشد. با توجه به جدول ۲ مشاهده می‌شود میانگین درصد کل سلول‌های سایر رده‌ها در گروه نابالغ آزمایش 12 ± 1 می‌باشد که نسبت به گروه کنترل نابالغ ($9/57 \pm 0/37$) درصد) افزایش یافته که این اختلاف از نظر آماری معنی‌دار است.

اثر امواج مایکروویو بر رده‌های مختلف سلولی در مغز استخوان موش صحرائی نر بالغ

همانگونه که در جدول ۳ آمده است در رده اریترئوئید فقط درصد سلول‌های متاروبریوسیت از رده اریترئوئید در گروه آزمایش ($5 \pm 0/38$) نسبت به گروه کنترل ($6/43 \pm 0/30$) درصد) از نظر آماری کاهش معنی‌داری نشان داده است.

جدول ۳: میانگین (±SEM) و درصد سلول‌های رده اریترئوئید، میلوئید و سایر رده‌های سلولی در موش صحرائی نر بالغ (n=14)

رده سلولی	سلولهای مغز استخوان	گروه کنترل (n=7)	گروه آزمایش (n=7)	P
رده اریترئوئیدی (%)	روبریبلاست	$0/57 \pm 0/20$	$0/57 \pm 0/20$	1/00
	پروروبریوسیت	$1/14 \pm 0/14$	$1 \pm 0/22$	0/689
	روبریسیت بازوفیلی	$5/43 \pm 0/48$	$6/14 \pm 0/40$	0/334
	روبرویوسیت پلی کروماتوفیلی	$20/71 \pm 0/29$	$19/43 \pm 0/72$	0/150
	متاروبرویوسیت	$6/43 \pm 0/3$	$5/0 \pm 0/38$	0/025
	کل سلولهای رده اریترئوئیدی	$34/29 \pm 0/42$	$32/14 \pm 0/10$	1/078
رده میلوئیدی (%)	میلوبلاست	$0/86 \pm 0/26$	$0/29 \pm 0/18$	0/172
	پرومیلوسیت	$1/14 \pm 0/26$	$1 \pm 0/0$	0/604
	میلوپوسیت	$7 \pm 0/31$	$5/29 \pm 0/42$	0/037
	متامیلوسیت	$14 \pm 0/31$	$14/71 \pm 0/42$	0/253
	باند نوتروفیل	$20 \pm 0/38$	$20/29 \pm 0/36$	0/654
	نوتروفیل	$6/14 \pm 0/26$	$6/43 \pm 9/60$	0/094
	باند ائوزینوفیل	$1/71 \pm 0/36$	$1/14 \pm 0/14$	0/280
	ائوزینوفیل	$1/29 \pm 0/18$	$0/86 \pm 0/26$	0/200
	باند بازوفیل	$0/0 \pm 0/0$	$0/0 \pm 0/0$	1/000
	بازوفیل	$0/29 \pm 0/18$	$0/14 \pm 0/14$	0/356
	کل سلولهای رده میلوئیدی	$52/42 \pm 1/32$	$50/57 \pm 0/30$	0/244
سایر رده‌های سلولی (%)	لنفوسیت	$5/14 \pm 0/60$	$6/57 \pm 0/53$	0/070
	پلاسماسل	$1/0 \pm 0/22$	$1/43 \pm 0/20$	0/289
	منوسیت	$1/14 \pm 0/26$	$1/14 \pm 0/14$	1/00
	ماکروفاژ	$0/29 \pm 0/18$	$0/29 \pm 0/18$	1/00
	سلول در حال تقسیم	$0/86 \pm 0/26$	$1/71 \pm 0/29$	0/017
	مگاکاریوسیت	$0/71 \pm 0/36$	$0/71 \pm 0/18$	1/00
	سلول طبقه بندی نشده	$1/14 \pm 0/46$	$2/86 \pm 0/34$	0/070
	سلولهای دژنره	$3/0 \pm 0/44$	$2/57 \pm 0/37$	0/555
	کل سلولهای سایر رده‌ها	$13/29 \pm 1/23$	$17/29 \pm 0/75$	0/010

همانگونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود میانگین درصد سلول‌های روبریسیت بازوفیلی، روبریسیت پلی کروماتوفیلی و متاروبریسیت و در نهایت درصد کل سلول‌های رده اریترئوئید در گروه نابالغ آزمایش کمتر از گروه کنترل می‌باشد که تفاوت میانگین‌ها از لحاظ آماری معنی‌دار می‌باشد. بنابراین امواج مایکروویو بر روی سلول‌های رده اریترئوئید اثر داشته و به طور معنی‌داری آنها را کاهش داده است. احتمالاً اشعه بر سلول‌های چند پتانسیلی و سلول‌های پایه مغز استخوان اثر داشته و فعالیت آنها را کم می‌کند و تعداد سلول‌های رده اریترئوئید را کاهش می‌دهد.

در جدول ۲ مشاهده می‌شود که متامیلوسیت، باندنوتروفیلی و درصد کل رده میلوئید گروه نابالغ آزمایش بیش‌تر از گروه کنترل شده که این تفاوت از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد. امواج مایکروویو بر روی سلول‌های انتهایی رده میلوئید بیشتر اثر داشته و موجب افزایش تعداد آنها می‌گردد در حالی که بر روی سلول‌های ابتدایی رده مثل میلوبلاست تاثیر ندارد. می‌توان گفت اشعه بر روی این رده اثر تحریکی داشته و چون رده اریترئوئید کم و رده میلوئید زیاد شده پس نسبت میلوئید به اریترئوئید (M/E) افزایش یافته است که از نظر آماری نیز معنی‌دار است.

تعداد سلول‌های در حال تقسیم میتوزی در گروه نابالغ آزمایش و تعداد کل سایر سلول‌ها نسبت به گروه کنترل بیش‌تر شده که از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد.

در گروه نابالغ اصولاً به دلیل اینکه فاکتورهایی مانند اینترلوکین‌ها و اینترفرون‌ها در بدن آنها کمتر از گروه بالغ است در نتیجه نسبت به امواج مایکروویو حساس‌تر و آسیب‌پذیرتر هستند (۶).

اگر زمان تابش اشعه بیشتر و فاصله از منبع موج کمتر شود ممکن است این تغییرات بیشتر ظاهر شود. در این رابطه Busljeta و همکاران پس از قرار دادن موش صحرائی نر از نژاد ویستار به مدت ۳۰ روز در معرض امواج غیر حرارتی با فرکانس ۲۴۵۰ مگاهرتز، مشاهده کردند که تعداد اریتروسیت‌های پلی‌کروماتیک و هموگلوبین و هماتوکریت در جریان خون

در رده میلوئید فقط درصد سلول‌های میلووسیت در گروه آزمایش (۵/۲۹±۰/۴۲) نسبت به گروه کنترل (۷±۰/۳۱ درصد) از نظر آماری کاهش معنی‌داری نشان می‌دهد. میانگین درصد سلول‌های در حال تقسیم میتوزی در گروه بالغ آزمایش ۰/۲۹±۱/۷۱ می‌باشد که نسبت به میانگین آنها در گروه بالغ کنترل (۰/۸۶±۰/۲۶ درصد) افزایش یافته که این افزایش از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد. میانگین کل سلول‌های سایر رده‌ها در گروه بالغ آزمایش ۱۷/۲۹±۰/۷۵ درصد می‌باشد که نسبت به گروه کنترل (۱۳/۲۹±۱/۲۳ درصد) افزایش یافته و این اختلاف از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد (جدول ۳).

مقایسه اثر امواج مایکروویو بر نسبت میلوئید به اریترئوئید در موش‌های صحرائی نر نابالغ و بالغ

همانگونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود نسبت میلوئید به اریترئوئید (M/E) در گروه نابالغ آزمایش ۱/۹۴±۰/۰۶ درصد می‌باشد که نسبت به گروه نابالغ کنترل (۱/۲۱±۰/۰۱ درصد) افزایش یافته و این افزایش از نظر آماری معنی‌دار می‌باشد، ولی این فاکتور در گروه بالغ آزمایش نسبت به گروه بالغ کنترل آزمایش افزایش جزیی داشته که از نظر آماری معنی‌دار نمی‌باشد.

جدول ۴: نسبت M/E در بالغ‌ها و نابالغ‌ها

	کنترل	آزمایش
نابالغ‌ها *	۱/۲۱±۰/۰۱	۱/۹۴±۰/۰۶
بالغ‌ها	۱/۵۳±۰/۰۵	۱/۵۸±۰/۰۶

* نشان‌دهنده تفاوت معنی‌دار با گروه کنترل می‌باشد (P<۰/۰۵).

بحث

با توجه به جدول ۱ میزان نشت امواج از دستگاه در فواصل مورد بررسی نسبتاً زیاد است. میزان امواج نشتی در اکثر موارد در مقابل و در فواصل نزدیک بیشتر است، بنابراین قرار گرفتن در مقابل و فاصله کم از دستگاه اثرات سوء بیشتری ایجاد خواهد کرد. نتایج این تحقیق نشان داد که امواج نشت یافته از اجاق مایکروفر در فاصله ۳۰ تا ۵۰ سانتی متری در حدی است که می‌تواند برای کاربر بخصوص در سنین پایین مضر باشد.

محیطی طی روزهای هشتم و پانزدهم امواج‌دهی افزایش می‌یابد در حالی که سلول‌های بدون هسته یا اریتروسیت‌های اولیه در مغز قرمز استخوان طی روزهای پانزدهم مواجه شدن با امواج به طور معنی‌داری کاهش می‌یابند(۳). این نتیجه با نتایج حاصل از تحقیق صورت گرفته در گروه نابالغ هم‌خوانی دارد.

متاروبریسیت به صورت معنی‌داری کمتر از گروه کنترل شده که نمی‌تواند تأثیر چندانی داشته باشد و می‌تواند به دلیل اثر دپرسی اشعه بر روی رده اریتروئیدی باشد (جدول ۳). میلووسیت نیز به صورت معنی‌داری کمتر از گروه کنترل شده که تغییر خاصی نیست. به هر حال اثر امواج مایکروویو روی رده اریتروئید و میلوئید در گروه بالغ خیلی کمتر از گروه نابالغ بوده است، که شاید با توجه به مقاوم‌تر بودن بالغین و کامل‌تر شدن واسطه‌های ایمنی در آنها اثرات سوء کمتری روی این گروه داشته و اثرات ناچیزی هم که مشاهده می‌شود به اثرات سوء امواج مایکروویو بر می‌گردد.

سلول‌های در حال تقسیم میتوزی در گروه بالغ نیز مانند نابالغ‌ها، نسبت به گروه کنترل بیشتر شده است، که نشان‌دهنده اثر امواج مایکروویو روی این سلول‌ها است. ممکن است در دراز مدت حتی باعث بروز سرطان شوند که بایستی در این باره تحقیقات بیشتر و جامع‌تری به عمل آید. از آنجا که سلول‌های در حال تقسیم زیاد شده، پس کل سلول‌ها هم زیادتر شده است.

Trosic و همکاران بعد از قرار دادن موش صحرایی نژاد ویستار در فاصله ۱/۴ متری منبع امواج مایکروویو با فرکانس ۲۴۵۰ مگاهرتز به مدت ۳۰ روز و تهیه اسمیر از مغز استخوان مشاهده کردند که اریتروسیت‌های پلی‌کروماتیک افزایش معنی‌داری داشتند(۷) که این نتیجه با نتایج حاصل از تحقیق صورت گرفته هم‌خوانی ندارد که می‌تواند به دلیل تفاوت در مدت زمان تابش و در معرض امواج بودن موش‌ها، فاصله از منبع مولد امواج و یا نژاد و جنسیت موش‌ها باشد(۸).

در مطالعه دیگری که توسط Trosic و همکاران بر روی گلبول‌های سفید خون محیطی و مغز قرمز استخوان صورت

گرفت، نشان داد که قرار گرفتن در معرض امواج مایکروویو با فرکانس ۲۴۵۰ مگاهرتز سبب کاهش لنفوسیت‌ها می‌شود، در حالی که سایر فاکتورهای خونی از جمله گلبول‌های قرمز و سفید تغییر نمی‌کنند(۹). نتایج این مطالعه نیز با نتایج حاصل از این تحقیق هم‌خوانی ندارد، که می‌تواند به همان دلایل قبلی باشد.

مطالعات انجام شده توسط این محققین که همگی بر روی اثر امواج مایکروویو کار کرده‌اند و نتایج متفاوتی به دست آورده‌اند نشان می‌دهد که عوامل مختلف و بسیار زیادی می‌توانند در نحوه بروز اثر امواج دخالت داشته باشند. لازم به یاد آوری است که در این تحقیق اثر امواج ناشی از اجاق مایکروفر بر مغز استخوان مورد بررسی قرار گرفت در حالی که در سایر گزارشها اغلب اثر تابش مستقیم امواج مد نظر بوده است.

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد که مواجه شدن با امواج مایکروویو با فرکانس ۲۴۵۰ مگاهرتز در فاصله ۳۰ سانتی‌متری از دستگاه مایکروفر برای مدت دو ماه اثر قابل مشاهده‌ای بر مورفولوژی سلول‌های مغز استخوان موش صحرایی نر بالغ و نابالغ نداشته ولی سبب افزایش سلول‌های رده میلوئید و کاهش سلول‌های رده اریتروئید و در نتیجه افزایش نسبت میلوئید به اریتروئید (M/E) در حیوانات نابالغ گردید که این تغییرات از نظر آماری معنی‌دار بود.

در گروه بالغ آزمایش کاهش معنی‌داری در سلول‌های متاروبریسیت و میلووسیت از رده اریتروئید و میلوئید مشاهده شد و بقیه تغییرات از نظر آماری معنی‌دار نبود.

همچنین این امواج سبب افزایش معنی‌دار در سلول‌های سایر رده‌ها در هر دو گروه بالغ و نابالغ گردید.

با توجه به نتایج حاصل شده باید توجه داشت که عوامل مختلفی از جمله فرکانس امواج، مدت زمان در معرض امواج بودن، فاصله از منبع امواج مایکروویو، سن، نژاد، جنسیت، استرس و شرایط آزمایشگاهی ناهمسان می‌توانند در نحوه بروز اثر امواج دخالت داشته باشند.

منابع:

- 1- Mirnezami Ziaberi H, Hamidi Esfahani Z, Faez M. *Microwaves in the food industry and home*. Tehran: Adabestan; 1996.p. 147-249.[Persian]
- 2- Cleary SF, Du Z, Cao G, Liu LM, McCrady C. *Effect of isothermal radiofrequency radiation on cytolytic T lymphocytes*. FASEB J 1996; 10: 913-9.
- 3- Busljeta I, Trosic I, Milkovic-kraus S. *Erythropoietic change in rats after 2450 MHz GJZ nonthermal irradiation*. Int J Hyg Environ Health Des 2004; 207(6): 549-54.
- 4- D'Andrea JA, Gandhi OP, Lords JL, Durney CH, Johnson CC, Astle L. *Physiological and behavioral effects of chronic exposure to 2450 MHz microwaves*. J Micropower 1979; 14(4): 351-62.
- 5- Maes A, Verschaeve L, Arroyo A, Dewagter C, Vercruyssen L. *In vitro cytogenetic effects of 2450 MHz waves on human peripheral blood lymphocytes*. Bioelectromagnetics 1988; 14(6): 459-501.
- 6- Henry JB. *Clinical Diagnosis and Managment by laboratory methods*. Philadelphia: W.B. Saunders Company; 2001.p.1512.
- 7- Trosic I, Busljeta I, Modlic B. *Investigation of the genotoxic effect of microwave irradiation in rat bone marrow cell: in vivo exposure*. Mutagenesis 2004;19:361-4.
- 8- Trosic I, Busljeta I, Pavicic I. *The influence of 2.45 GHz microwave(RF/MW) irradiation on blood-forming of system in rats whole-body microwave exposure*. Reference to the lymphocytes Txicol Lett 2004; 154: 125-32.
- 9- Nageswari KS. *Biological effects of microwave and mobile telephony*. Proceeding of the international conference on Non-Ionizing radiation (ICNIR 2003); 2003 Oct 20-22; UNITEN, Selangor, Malaysia.

Effect of Leaked Radiation from Microwave Oven on Bone Marrow of Male Rats in Pre and Post Pubertal Stage

G. Jelodar(PhD)^{*1}, S. Nazifi (PhD)², E. Adelian(DVM)³

^{1,3}*Department of Physiology, Shiraz University, Shiraz, Iran*

²*Department of Clinical Pathology, Shiraz University, Shiraz, Iran*

Received: 19 Oct 2009

Accepted: 22 Apr 2010

Abstract

Introduction: Increasing hematological diseases along with increased use of microwaves in different systems proposed possible correlation between them. Age of exposure to wave is also an important factor. This study was conducted to evaluate the effect of radiation leaked from microwave oven on hemopoitic bone marrow cells at pre and post pubertal.

Methods: Fourteen male mature (2 months old) and 14 male immature rats(one month old) were randomly divided in to four groups (control and test). Test groups were exposed, three times a day each time 30 min for 60 days, to microwaves produced by microwave oven. After sixty days, animals were sacrificed and bone marrow samples were collected from femural bones. Percent of variose cells type and their morphology were evaluated in 500 cells of each smear.

Results: exposure to microwave did not exert visible morphological alteration. In the immature experimental group significant decrease in percent of basophilic rubricyte, polychromatic rubricyte, meta rubricyte and all the erythroid cell types observed($P<0.05$), whereas, meta myelocyte, notrophilic band, total myeloid cell types and proliferative cells, other cell types and the myeloid/erythroid ratio significantly increased($P<0.05$). In the mature group, however, a significant decrease in percent of meta rubricyte and myelocyte cells observed($P<0.05$), although proliferative cells and all other cell types were significantly increasing in this group.

Conclusion: In conclusion, the radiation leaked from microwave oven in the experimental conditions had no effect on the morphology of hemopoitic bone marrow cells, though the number of these cells was altered especially in immature group.

Keywords: Microwaves; Bone Marrow; Puberty; Radiation In Juries